

АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ ТА ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ БІЛОРУСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

Юрій Каліберда, Валерій Капелюшний, Віктор Пилипенко

THE ANTI-SOVIET UNDERGROUND AND THE PARTISAN MOVEMENT OF BELARUSIAN NATIONALISTS DURING AND AFTER THE GERMAN-SOVIET WAR (1941–1945)

Yurii Kaliberda, Valerii Kapeliushnyi, Viktor Pylypenko

This article examines the activities of the anti-Soviet underground and the partisan movement of Belarusian nationalists in their struggle against both Soviet and German occupiers during the Second World War and the immediate postwar years.

The study highlights that the initiatives of the Belarusian National Community (BNC) and the Belarusian Independence Party (BIP) gave rise to nationalist partisan formations – the Belarusian People’s Partisan Movement (BPPM) and the Belarusian Liberation Army (BLA) – which played a notable role within the broader Belarusian resistance. Alongside Soviet partisan detachments, a variety of non-communist armed groups operated in Belarus during this period. These included the Polish nationalist movement, represented above all by the Home Army (Armia Krajowa, AK), an underground force subordinated to the Polish government-in-exile in London; the Ukrainian nationalist movement, initially embodied by the Ukrainian Insurgent Army «Polissia Sich» (UPA-PS) and the Ukrainian People’s Revolutionary Army (UNRA) under Ataman Taras Bulba-Borovets, whose ranks comprised supporters of restoring the Ukrainian People’s Republic of 1918–1921, and, from mid-1943, by the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) led by S. Bandera. The Belarusian nationalist partisan movement, represented by diverse anti-communist groups committed to national independence, was collectively known during the war as the Belarusian People’s Partisan Movement (the so-called «partyzanka») and, after the end of the occupation, as the Belarusian Liberation Army.

The authors conclude that the historical truth about the genuine protagonists of the Belarusian partisan struggle is gradually re-emerging in the collective memory of the citizens of the Republic of Belarus. This process unfolds despite the persistence of the Lukashenka regime in adhering to the falsified ideological narratives of the Kremlin. Recognition of the legitimacy of this struggle, they argue, is only a matter of time and will ultimately depend on the victory of democracy over totalitarianism, in the name of securing a better future for forthcoming generations of the Belarusian people.

Keywords: German-Soviet War, 1941–1945, anti-Soviet underground, Belarus, «partyzanka»; Belarusian Liberation Army, «Black Cat».

Катастрофічна поразка радянських військ Західного фронту на початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр. призвела до того, що влітку 1941 р. вся територія Білоруської РСР була повністю окупована німецькими військами. Після нападу нацистської Німеччини на СРСР під час відступу з території Білорусі НКВС стратила понад 1 000 в’язнів, зокрема, у Червні, Глибокому і Вілейці.

На захопленій Третім Райхом території Білорусі під окупацією опинилося 9,2 мільйона осіб, а також 900 тис. радянських військовополонених. Білорусь була оголошена німцями генеральним округом «Білорутенія» в складі Рейхскомісаріату «Остланд». Частина Західної Білорусі (так звана Білостоцька округа, що включає Білосток та Гродно) повинна була бути включена до складу німецької Східної Пруссії (Історія Білорусі).

На окупованих територіях німецькою адміністрацією був запроваджений жорстокий окупаційний режим, що супроводжувався терором, геноцидом та пограбуванням національних багатств білоруського народу. Їх наслідком стала загибель від 2,5 до 3 мільйонів жителів Білорусі, тобто не менш ніж кожен третій її мешканець (Білоруський національний рух).

Політика нацистського окупаційного режиму викликала спротив. В країні розгорнувся Рух Опору німецьким окупантам, чому в значній мірі сприяла наявність на території Білорусі великих лісових масивів, річок, озер та боліт.

Проте цей рух не був єдиним. Він складався з двох ідеологічно протилежних напрямків: прокомуністичного (радянського) та некомуністичного (націоналістичного). З історичних джерел відомо, під час німецько-радянської війни 1941–1945 рр. на території Білорусі завдяки діяльності Білоруської народної громади (БНГ) та Білоруської незалежницької партії (БНП) були створені партизанські організації білоруських націоналістів – Білоруський народний партизанський рух (БНПР) та Білоруська визвольна армія (БВА), які відіграли помітну роль в білоруському Русі Опору означеного періоду.

Впродовж означеного періоду на території Білорусі, крім загонів радянських партизанів, активно діяли інші, некомуністичні за ідеологію збройні формування:

- польського націоналістичного партизанського руху, головним представником якого була Армія Крайова (АК) – підпільна військова організація, що знаходилась під загальним керівництвом польського еміграційного уряду в Лондоні;

- українського націоналістичного партизанського руху, представником якого спочатку була Українська повстанська армія «Поліська Січ» (УПА-ПС) та Українська народна революційна армія (УНРА) отамана Тараса Бульби – Боровця, до складу якої входили прихильники відновлення Української Народної Республіки 1917–1921 рр., а з середини 1943 р. – Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА) С. Бандери;

- білоруського націоналістичного партизанського руху, представниками якого були різні антикомуністичні організації прихильників незалежності Білорусі, які під час війни носили узагальнюючу назву Білоруський народний партизанський рух (так звана «партизанка»), а після закінчення окупації – Білоруська визвольна армія.

Проте одночасно з ними існували ще литовські (наприклад загін «Rokas»), латвійські (угруповання «Латвійські демократичні партизани») та єврейські (загін братів Бельських) партизанські загони. Щоправда, помітної ролі в історії партизанського руху Білорусі вони не відіграли (Романько 2008; Літвін 2000, с. 25, 160, 166). Слід зазначити, що всі ці сили як впродовж всього періоду німецької окупації Білорусі 1941–1944 рр., так і після повернення на її територію радянських військ (червень 1944), крім збройної боротьби з нацистами, часто вели непримиренну боротьбу між собою за домінування в регіонах, вплив та підтримку білоруського населення.

Слід зазначити, що радянські партизани були ідеологічними противниками всіх некомуністичних (націоналістичних) рухів в Білорусі.

Другою за потужністю збройною силою, яка боролась за керівну роль на території Білорусі після радянських партизан була польська підпільна Армія Крайова. Керівництво АК розраховувало на допомогу урядів Великобританії та США у разі можливості проведення збройного повстання проти нацистів та у боротьбі з Радами. Для цього вона розгорнула партизанську боротьбу на окупованих німцями польських територіях.

Армія Крайова поставила перед собою завдання боротьби з радянською владою і Польським Національним Комітетом Визволення з метою створення Польської Держави в кордонах 1939 р. Безпосередньо на території сучасної Білорусі перші партизанські загони АК були створені у лютому 1942 р. на базі підпільних військових організацій Польщі, таких як «Союзу збройної боротьби», «Союз боротьби за незалежність Польщі», «Союз польських патріотів» та ін., які зі зброєю у руках боролись за відновлення Речі Посполитої. Згодом їх чисельність на білоруських землях зросла до 14 тис. вояків. На території Білорусії були організовані такі територіальні структури АК: два округи – «Новогрудок» та «Полісся» (Брест) та інспекторат «Гродно», який підпорядковувався регіону «Білосток» (Сямашка 1994, с. 119–152).

Серед посталих військових формувань аківців найбільш активними були 4 з'єднання та 3 бригади Новогрудського округу АК: північний (Щучин, Ліда), середній (Новогрудок, Стівці), південний (Слонім, Барановичі, Несвіж), що налічували приблизно 7 тис. вояків (Бенда, с. 60).

Крім німців, вояки АК також вели запеклу боротьбу з радянськими партизанами і українськими повстанцями. Так, наприклад, з весни до осені 1943 р. загонами Новогрудського округу АК було проведено 81 операцію проти радянських партизанів (Бенда 2020, с. 63).

Одним із найбільш відомих польських партизанських загонів Армії Крайової, що відзначився у цих операціях, був загін Орлика (бл. 200 вояків, командир – польський офіцер Вітольд Орлик-«TUR»), який дислокувався у Смицькому лісі в районі Дуниловичів.

В той же час з наближенням Червоної армії у 1944 р. до кордонів Білорусі спостерігались випадки співпраці польських і радянських партизан у боротьбі з німцями. Особливістю Армії Крайової було те, що у своїй боротьбі вона спиралась на допомогу польського підпілля та місцевих поляків. Спільними зусиллями з підпільниками АК розповсюджувала антинацистську та антикомуністичну літературу, проводила саботажі, займалась диверсійною та розвідувальною діяльністю. Слід зазначити, що на території Західної Білорусі певний час також діяли й інші польські партизанські формування («Батальйони хлопські», «Народна організація військова» та ін.), які також розглядали білоруські землі як складову частину Польської держави, за яку треба було вести збройну боротьбу з нацистами та комуністами.

Поляки негативно ставились до білоруського та українського Визвольних рухів і у свою чергу нерідкими були випадки знищення польськими партизанами білоруських активістів, яких вони вважали зрадниками Польщі (Романько 2008). Відповідно білоруси в своїй більшості відповідали їм тим же.

Останній військовий підрозділ АК на території Білорусі після короткотривалого бою був ліквідований загonom НКВС-МДБ 20 березня 1953 р. в селі Самаровичи Зельвенського району (Люлечник).

Український націоналістичний партизанський рух у 1941–1943 рр. був представлений на території Полісся загонами УПА-ПС під проводом Т. Бульби-Боровця, який у серпні 1941 р. на звільнених від більшовиків території в районі Олевська (Полісся) проголосив Олевську повстанську республіку.

Отаману ще на початку німецько-радянської війни, вдалося налагодити доволі тісні стосунки з деякими білоруськими політичними організаціями та їх діячами (Бульба-Боровець 2008, с. 118). Завдяки цьому 5-ти «летючим бригадам» Т. Боровця та силам Білоруської самооборони капітана В. Родзька, поручника М. Вітушки та отамана Я. Харевського (до 5 тис. вояків) впродовж червня-липня 1941 р. вдалося повністю ліквідувати залишки радянської влади на українсько-білоруському порубіжні (Патриляк 2011, с. 329). Вцілому загопи Боровця діяли тільки на території Волині і Східного Полісся, так і не вийшовши за межі цих регіонів. Проте тут їм прийшлося зіштовхнутись з більш могутнім своїм конкурентом – ОУН та УПА С. Бандери і поступитись в цій боротьбі. Після невдалої спроби продовжити боротьбу з меншими силами та під новою назвою – Українська народна революційна армія – наприкінці 1943 р. Тарас Бульба-Боровець припинив свою активність.

Таким чином, на початок 1944 р. на території Західної Білорусі єдиною реальною силою українського некомуністичного Руху Опору залишилася бандерівська УПА. Українські націоналісти значно розширили сферу свого впливу на території Білорусі, взявши під контроль частину районів Брестської, Пінської та Поліської областей, що призвело до певного погіршення відносин з білоруським Рухом Опору, який у свою чергу також претендував на ці території. Так, у складі структури «УПА-Північ» на чолі з полковником Д. Клячківським були створені воєнні округи «Турів» та «Заграва», які частково розташовувались на білоруській території (Кентій 2019, с. 629).

Всього влітку 1944 р. на території Білорусі військові формування УПА нараховували 10–12 тис. вояків, які захищали українське населення від нацистів, польських та радянських партизан (ОУН-УПА в Беларусі... 2012, с. 9).

Відомо, що перший бій українських повстанців з німцями відбувся на Берестейщині у червні 1943 р. Під час збройної сутички біля Кобрини було вбито 15 гітлерівців, а 10 – важко поранено. Повстанці повернули селянам понад 100 голів худоби, а для УПА здобуто багато зброї та амуніції (ЦДАВО України).

Найбільш відомими відділами Української повстанської армії, що активно діяли на території Білорусі були загопи «Дворки», «Єрмака», «Канпельки», «Артемчука», «Ющика», «Савчука» та ін. Показовим є той факт, що чимало білорусів воювали у складі загонів українських повстанців. Так у лавах УПА на Володимирщині навіть діяла невелика білоруська саперна чота (взвод), якою керував колишній радянський офіцер Зубенко (Літопис Української Повстанської Армії 1984, с. 126). Останній бій УПА на Берестейщині відбувся в березні 1952 р. між повстанською групою Івана Панька («Сікори») та підрозділом КДБ на Одрижинських хуторах в Іванівському районі Пінської області (Леонюк 1996, с. 30).

Партизанський рух білоруських націоналістів суттєво поступався всім вищезгаданим партизанським рухам, що діяли на території Білорусі під час німецької окупації 1941–1944 рр. Однією

з головних причин цього було те, що його прихильники, на відміну від українських націоналістів, що спиралися на власні сили і діяли наперекір всім поневолювачам, через нестачу власних сил з причини розколу білоруського суспільства, здебільшого в різних формах намагалися використати у власних цілях нових загарбників шляхом колаборації (співпраці) із ними. Частина нацистського керівництва у свою чергу теж намагалася їх використати у власних інтересах.

В той же час білоруси мали доволі сталі традиції партизанської війни із захисту незалежності Білоруської Народної Республіки (БНР) проти німецьких, польських та радянських окупантів у 1918–1920 рр. Саме у цей період білоруські есери, навіть, намагались створити відому партизанську Зелену армію як ядро майбутньої Армії БНР. Найбільш відомими також були військово-політичні організації «Білоруське братство», «За Батьківщину», «Зелений Дуб», які з 1919 р. до початку 1930-х рр. керували антирадянським селянським партизанським рухом на території радянської Білорусії і боролись за «незалежну Білорусь в етнографічних кордонах» (Стужинська 2012, с. 138).

У 1921–1925 рр. на території Західної Білорусі проти поляків активно діяли партизанські загони білоруських націоналістів (Якуба Харевського, Степана Хмари, Рудого та ін.) (Чёрный кот). Деякі з них навіть взяли участь у партизанській війні на білоруських землях і після початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

Отже, фактично, партизанська війна за незалежність Білорусі не припинилась на її теренах з 1918 р. Наприклад, загін отамана Я. Харевського, чисельність якого у вересні 1939 р. складала 5 000 осіб, коли Німеччина напала на Польщу, розпочав справжню війну з польськими військами на Поліссі. «Лісовики» Харевського планували навіть взяти Пінськ штурмом і відновити незалежність Білорусі, проголосивши Західнобілоруську республіку. Однак отаману довелося скасувати запланований на 18 вересня штурм міста, оскільки розпочався «визвольний» похід Червоної армії до Польщі. Показово, що з приходом радянських військ в Західну Білорусь у вересні 1939 р., безстрашний отаман не склав зброї і продовжив свою боротьбу проти комуністів (Ёрш).

Прихід німців на територію Білорусі влітку 1941 р. активізував білоруських націоналістів, які почали створювати на її території свої підпільні групи та організації. У перші дні війни у селах білоруського Полісся, де німців ще не було, з'явилися загони Білоруської самооборони (БС), які фактично захопили владу над великою територією, звільнивши її від підрозділів НКВС та Рад. Почали видаватися місцеві газети, почався поділ землі. В інших районах, зокрема, таких як Новогрудчина, Лідчина, Слонімщина, Ружанщина виник стихійний партизанський рух. Білоруські активісти переховувалися в лісі через загрозу винищення німцями за доносом поляків.

Відразу декілька націоналістичних організацій приступили незалежно одна від іншої до організації партизанського руху в Білорусі. Це були: Партія білоруських націоналістів, Білоруська народна громада та Білоруська незалежницька партія. Однією з перших таких організацій, яка намагалась перейти до реалізації задумів по створенню білоруських партизанських загонів стала Партія білоруських націоналістів (ПБН).

Відомо, що ПБН була створена у червні 1941 р. у Варшаві і невдовзі перенесла свою діяльність на територію Західної Білорусі. Це була доволі невелика підпільна націоналістична організація, яка станом на червень 1942 р. у своїх лавах об'єднала 500 осіб (Романько 2008). Інформації про цю «партію» доволі небагато. Відомо, що її лідерами були мінський бургомістр Я. Станкевич та В. Іванкевич. З метою конспірації вся організація була поділена на п'ятірки. Партія мала осередки майже у всіх районах Білорусі (Русначенко 2002, с. 410).

Керівники ПБН, як і більшість інших тогочасних білоруських націоналістичних організацій, свідомо йшли на співпрацю з нацистами з метою зміцнення своїх позицій в окупаційній адміністрації та створенні власних національних збройних сил (150 тис. вояків). Лідери Партії білоруських націоналістів скептично оцінювали можливості перемоги Німеччини у війні. Після поразки німців вони, ймовірно, сподівались продовжити війну за білоруську державність з Радянським Союзом вже за допомогою країн Заходу, і спираючись на створені ними партизанські формування. З цією метою, не покладаючись на власні сили, його лідери декілька разів намагались налагодити зв'язки та розпочати переговори з польським Рухом Опору на умовах співпраці, «польсько-білоруської федерації» і навіть створення білорусько-польських партизанських загонів.

Під час таких перемовин, які проводив Я. Станкевич наприкінці грудня 1943 р., польській стороні з боку ПБН було запропоновано створення для АК мережі баз (Русначенко 2002, с. 413). Проте контакти з польським підпіллям не дали жодних позитивних результатів через те, що польські підпільники з одного боку не довіряли членам Партії білоруських націоналістів, з ін-

шого – не бажали вести будь-які дискусії про долю білоруських земель, які вони однозначно вважали своїми.

Далі естафета зі створенню білоруських партизанських загонів перейшла до Білоруської народної громади (БНГ) або просто Громади. Ця націоналістична організація була створена восени 1941 р. з ініціативи начальника білоруської поліції Мінського округу Юліана Саковича та об'єднала у своїх лавах колишніх членів прокомуністичної Білоруської селянсько-робітничої громади, яка була розгромлена польськими властями в середині 1920-х рр. Основна стратегія Громади була націлена на створення глибоко законспірованого підпілля, метою якого була боротьба за незалежність Білорусі. Найбільш активними її членами були сам Сакович, Сергій Хмара, Василь Лукашик, Іван Гелда, Василь Вир, Юрій Стасевич та ін., які вже на перших зборах нової організації приступили до її розбудови на засадах «суворої» таємності (Романько 2008, с. 79).

Організаційно Громада складалась з повноцінних членів, які були об'єднані у «трійки», та не посвячених у її справи «прихильників». Хоча БНГ створила доволі розгалужену підпільну мережу на території Західної Білорусі, в той же час вона через елітарність своєї внутрішньої будови так і залишалась доволі нечисельною організацією і складалась всього з 50 осіб. Керівництво БНГ здійснювалось «Виконавчою п'ятіркою», до складу якої крім Саковича, Хмари та Вира, входили два партизанські отамани – Якуб Харевський та Йосип Товтека (Єрш 1995).

Саме присутність у керівному складі Громади ветеранів партизанського руху в Білорусі красномовно говорило про пріоритети її подальшої діяльності з координації партизанського руху в Білорусі. Вважається, що першим партизанським загonom білоруських націоналістів став загін Володимира Шавеля, який постав на початку 1942 р. в районі Борисова. Про командира загону відомо, що він був начальником білоруської поліції Мінського округу, який відзначився у боях з радянськими партизанами. З невідомих причин взимку 1942 р. він несподівано разом зі своїми підлеглими та однодумцями пішов у «ліс» і розпочав партизанську боротьбу з німцями (Романько 2008, с. 81).

Ці дії білоруських партизан привернули увагу інших націоналістів. Невдовзі до його загону приєднався бургомістр м. Березіно Анатолій Соколов. Партизани розпочали роботу по поповненню своїх лав добровольцями, налагоджували стосунки з місцевим населенням, друкували та розповсюджували примірники власної газети. Доволі швидко перший білоруський націоналістичний загін потрапив у поле зору радянських партизан, які запросили Шавеля на зустріч з їх командиром. Під час цієї зустрічі Шавель та його помічник були підступно вбиті комуністами, а інші вояки білоруського загону розбіглися або поповнили лави радянських партизан (Єрш 1995).

«Акція» В. Шавеля з одного боку активізувала діяльність білоруських націоналістів по створенню власних партизанських загонів, з іншого – висвітлила ту небезпеку, яка чекала їх з боку тоталітарного сталінського комуністичного режиму в обличчі радянських партизан. Адже не було таємницею те, що їх справжнім завданням була підготовка ґрунту для повернення в Білорусь радянської влади. Проте, як показали подальші події, лідерами Громади так і не були зроблені належні висновки з цього небезпечного інциденту, що мав негативні наслідки для білоруського партизанського руху у недалекому майбутньому.

Восени 1942 р. лідери Білоруської народної громади звернули увагу на присутність на теренах Західної Білорусі значної кількості антикомуністичних партизанських загонів, які виникли стихійно після початку війни, і зуміли зберегти відносну самостійність впродовж року німецької окупації. Командири цих формувань, як правило, займали вичікувальну позицію щодо німців та радянських партизан, яких на той час ще було недостатньо для взяття цих територій під свій контроль. Після серії переговорів, які відбулися між членами Громади та партизанами, на початку червня 1942 р. неподалік від Івацевичей (Брестська обл.) були проведені перші збори ватажків партизанських загонів (8–12 осіб), які представляли 3 000 підлеглих їм білоруських партизан (Романько 2008, с. 82).

Підсумком зборів стало створення координаційного партизанського центру – «Ради отаманів», яка діяла на непостійній основі. Рада схвалила позицію БНГ, згідно якої вона повинна була дотримуватись політики вичікування слушного моменту для здійснення збройного виступу проти німецьких окупантів. На зборах також була прийнята політична платформа нової партизанської організації, якою став Акт проголошення незалежності Білорусі від 25 березня 1918 р. Були визначені основні стратегічні і тактичні напрями її діяльності, які у загальних рисах передбачали: накопичення сил і засобів для підготовки боротьби за незалежність Білорусі після «ослаблення німців та їх противників»; ухилення від активних бойових дій з окупантами; використання зброї тільки у випадках прямого нападу противника на партизан або для захисту

місцевого населення; зберігання нейтралітету у взаєминах з радянськими партизанами (Романько 2008, с. 82).

Важливою подією в історії Білоруського руху Опору стало те, що на цих зборах було прийнято рішення про створення Білоруського народного партизанського руху БНПР (так званої «партизанки») – об'єднання партизанських загонів, які стояли на позиціях збройної боротьби за незалежність Білорусі. Головним завданням Білоруського народного партизанського руху був опір «всім окупантам рідної Білорусі» (Неизвестные факты...).

Головою БНПР та Головного штабу партизанського руху став колишній лейтенант Червоної армії, командир партизанського загону з Ружанщини І. Шанько, який був підвищений Радою отаманів до рангу «полковника». Його заступниками було обрано членів Громади – Я. Харевського і В. Лукашенка (Єрш 1999). Спочатку БНПР складалося з 8 загонів чисельністю близько 3 000 осіб; до зими 1943/1944 рр. їхня кількість збільшилася вдвічі. Багато партизанів ішли в ліс разом із своїми сім'ями.

Загони Білоруського народного партизанського руху в той час не вели активних бойових дій проти німецьких окупантів, але деякі партизанські відділи брали участь у спільних діях з вояками УПА «Поліська Січ» проти польських та радянських партизан на Поліссі (Белорусское народное партизанское движение). З березня по травень 1943 р. керівництво Білоруського народного партизанського руху займалося створенням організаційної структури посталої організації, накопиченням сил, налагодженням зв'язків з іншими партизанськими загонами, білоруським підпіллям і місцевим населенням.

Проте у травні 1943 р. цей процес був несподівано перерваний появою на теренах Західної Білорусі зі східних районів Білорусі та України великих сил радянських партизан. Через свою розвідку Москва знала про партизанську діяльність у Західній Білорусії. Перед початком операції Червоної армії «Багратіон» Кремлем сюди було спрямовано 16 з'єднань (близько 8 000 досвідчених, добре озброєних бійців, командирів та політпрацівників) та 168 диверсійних груп (Русначенко 2002, с. 411).

Проте всі спроби радянських партизан підключити до активних дій проти німців загони БНПР не мали великого успіху. Тому радянські диверсанти вирішили перейти до відкритого вбивства ватажків партизанського руху білоруських націоналістів, які відбувалися після запрошень на так звані «переговори». Перший такий атентат відбувся під час особистої зустрічі Лінькова та Шайко у травні 1943 р. в Ружанській пуці. Під час розмови радянський диверсант запропонував останньому посаду заступника командира об'єднаних партизанських сил Полісся, але так і не дочекавшись відповіді свого опонента, несподівано застрелив його з пістолета (Романько 2008, с. 84).

Щоб приховати свої злочини, радянські диверсанти видавали смерть своїх жертв за дії німців, або пояснювали бійцям партизанського загону, що їх командир погодився на співпрацю з комуністами та вилетів на «Велику землю».

За аналогічною схемою радянськими агентами була фізично усунута більшість командирів білоруських загонів, зусиллями яких була створена організація Білоруський народний партизанський рух. Частина особового складу понад 10 колишніх партизанських загонів БНПР після знищення їх керівного складу шляхом прямого залякування, брехні та шантажу була включена до складу партизанського з'єднання, яким керував радянський генерал Пилип Капуста.

Деякі білоруські партизани намагалися помститися ворогу за підступі смерті своїх командирів. Так отаман Йосип Товпека зробив декілька зухвалих спроб заарештувати та притягнути до відповідальності Лінькова як «кривавого вбивцю». Під час однієї з них партизанам вдалося затримати, віддати під суд та повісити декількох його посібників, але дістатися до головного винуватця цих вбивств, їм так не вдалося (Белорусское народное партизанское движение).

Невдалою також виявилась спроба змінити місце дислокації білоруських партизанських загонів і перенести їх діяльність вглиб території Білорусі. Створений в районі Бегомля (Мінський округ) загін білоруських партизан отамана Іванова також проіснував недовгий час. Сам отаман повторив долю керівників БНПР і був розстріляний за наказом командира радянських партизан С. Ваупшасова (Романько 2008, с. 84). Співробітниками НКВС-МДБ також були ліквідовані партизанські загони, які були створені білоруськими есерами на території Смоленської та Брянської областей (Єрш).

З ліквідацією керівного складу Білоруського народного партизанського руху, фактично, Москві тимчасово вдалося виключити з боротьби білоруських націоналістичних партизан та змінити розстановку сил на території Білорусі на свою користь. Проте, не дивлячись на сильні втрати повстанців, радянським комуністам так і не вдалося остаточно ліквідувати партизанський рух білоруських націоналістів. Його продовжили самі витривалі та досвідчені командири,

яким вдалося вціліти самим та врятувати своїх людей від жорстокої розправи чекістів. Однак це була вже не єдина організація – кожен підрозділ діяв самостійно. Після приходу до Західної Білорусі Червоної армії залишилися загони народних партизанських отаманів Харевського (загін імені «отамана Небаби»), Перегуди, Мінича (Хомича), Білейки, Мирона та Товпеки, які продовжили нерівну та жорстоку боротьбу з більшовиками.

Справжньою «легендою» народних білоруських «лісових братів» став отаман Якуб Харевський, вояки якого під час відступу німецьких військ захопили німецький арсенал в Любедошеві. Тоді на озброєння вояків отамана потрапили німецькі міномети.

До кінця 1940-х рр. «небабавці» відважно воювали зі спецпідрозділами НКВС-МДБ на Берестейщині та Пінщині (Белорусское народное партизанское движение). По різному склалася доля справжніх героїв партизанського руху білоруського народу, які були пов'язані з БНПР. Так, після закінчення війни, партизанські загони отаманів Мінича (діяв на території Брестської області) та Білейки (зона діяльності Столинський та Давид-Городокський райони Білорусі) самоліквідувалися. Доля загону отамана Мирона, вояки якого захищали місцевих селян від комуністів на Бітенщині, Косівщині та Волькавщині залишилась невідомою.

Наприкінці 1940-х рр. загони партизанів Я. Харевського та Й. Товпеки вимушені з боями відійти на територію Польщі і продовжити життя під чужими іменами на еміграції в Південній Америці (Белорусское народное партизанское движение).

Окремі партизани та групи БНПР продовжили збройну боротьбу проти радянської влади у 1950-х роках, у тому числі в лавах УПА та підпільної партизанської організації «Білоруська визвольна армія» («Чорний кіт»).

Після знищення партизанських загонів білоруських націоналістів, Громада вже не могла відіграти помітної ролі у білоруському визвольному русі. Крім того, 13 червня 1943 р. в селі Васишишки (Лідський округ) польськими підпільниками було вбито членів БНГ Ю. Савовича та Л. Маракова.

Деякі активісти БНГ були заарештовані німецькими окупантами і піддані тортурам. Від рук радянських партизан загинув член БНГ та партизанський зв'язковий В. Ольшевський (Белорусская Народная Грамада 1941).

Все це привело до занепаду організації, наслідком якого стало те, що Білоруська народна громада вимушена була поступитись свого лідерства в цьому питанні на користь інших політичних сил. Такою силою стала Білоруська незалежницька партія (БНП) – нечисленна та глибоко законспірована організація, до складу якої входили багато відомих діячів білоруського націоналістичного руху.

Партія виникла у 1940 р. у Варшаві і через два роки продовжила свою діяльність у Мінську. Ініціатором її створення був один з ідеологів білоруського національного руху ксьондз Вінцент Годлевський (1898–1942), а об'єднувала вона діячів молодого покоління. Керівним органом БНП був Центральний комітет, склад якого обирався на з'їзді окружних керівників партії. Головою ЦК Білоруською незалежницької партії було обрано 22-річного білоруського політичного і військового діяча Всеволода Родзька (1920–1946). Керівники і активні діячі партії: Михайло Вітушко, Дмитро Космович, Франтішек Олехнович та ін.

У статуті БНП написано, що її головною метою є завоювання та збереження в майбутньому Незалежної Білорусії. І прийти до неї слід через бойовий порив народних мас до збройної боротьби. В умовах німецької окупації відкрито виступити з такою програмою означало підписати смертний вирок. Тому БНП діяла за умов жорсткої конспірації. Її члени, які обіймали посади в німецьких адміністративних та військових структурах, вели роботу зі створення білоруського збройного підпілля.

Насправді це вилилося у стихійне формування влітку 1941 р. загонів Білоруської самооборони, які взяли участь у роззброєнні відступаючих з території Білорусі частин Червоної армії. Починаючи з осені 1941 р., керівництво БНП почало встановлювати над ними свій контроль. У 1942–1943 рр. М. Вітушка формував підрозділи БСО на Могилівщині, Смоленщині та Брянщині. До середини 1942 р. їх кількість, за різними даними, коливалася від 8 до 12 підрозділів, а загальна чисельність становила трохи більше трьох (за ін. даними 5 – авт.) тисяч вояків (Север).

При цьому вони зберігали нейтралітет стосовно не лише окупаційної влади (часто вони входили до структури місцевих допоміжних підрозділів), а й до радянських партизан, чудово розуміючи, що ті та інші у разі конфлікту легко знищать їх. Хоча керівництво Білоруської незалежницької партії не обмежилось лише взяттям під контроль розрізнених загонів. Одночасно відбувалося активне партійне будівництво. У кожному районі, окрузі та краї створювалися парторганізації (Романько 2008).

Дізнавшись, що члени БНП ведуть свою гру, німці почали переслідувати їх разом із комуністами. За спробу організації антинацистської підпільної націоналістичної організації «Білоруський народний фронт» та підпільного антинімецького націоналістичного партизанського руху, 24 січня 1942 р. В. Годлевський був заарештований гестапівцями у Мінську та розстріляний у концентраційному таборі Малий Тростянець (Конан).

Після смерті Годлевського лідери Білоруської незалежницької партії намагались всілякими способами використати німців і тому «обрали тактику вростання в німецьку адміністрацію, стратегічною метою якої була її повна «білорусифікація» (Романько 2008, с. 81).

Це певною мірою стосувалось і білоруських добровольчих формувань, куди члени БНП йшли особливо охоче, щоб набути бойового досвіду та зробити білоруськими якнайбільше поліцейських та інших частин, які були створені німцями на території Білорусі. Адже, у випадку поразки Німеччини вони сподівались з їх допомогою вибороти незалежність Білорусі. На розвиток партизанського націоналістичного руху після невдачі з діяльністю БНПР вони дивились, скоріше як на несвоєчасний та ризикований крок, хоча і не відкидали його. До того ж не хотіли викликати зайвих репресій як з боку німців, так і комуністів, та зберегти життя своїх людей для подальшої боротьби.

Мабуть саме тому білоруські націоналісти і не пішли на тісну співпрацю зі своїми однодумцями з України, відносини з якими влітку 1943 р. значно ускладнилися після підпорядкування бандерівцями загонів Т. Бульби-Боровця.

Тим не менш керівники Білоруської незалежницької партії робили певні кроки, щоб знайти порозуміння з лідерами УПА та ОУН С. Бандери, хоча і вбачали в них конкурентів.

21–22 листопада 1943 р. у Житомирських лісах (Україна) відбулася нелегальна 1-а Конференція пригноблених народів Східної Європи та Азії. Цей захід був організований з ініціативи ОУН-Б та проводився на території, підконтрольній Українській повстанській армії (Білоруський національний рух). Всього прибуло 39 делегатів, які майже всі входили до складу національних формувань УПА. Білоруська делегація була винятком із цього правила. Обидва її члени – капітан В. Єрмакович та старший лейтенант Г. Малиновський – були членами Білоруської незалежницької партії.

Конференція схвалила звернення «До всіх народів Східної Європи та Азії», під яким є підписи і цих двох білоруських делегатів. Проте очікуваного союзу двох ідеологічно споріднених організацій ОУН-Б та БНП так і не відбулося (Ткаченко 2000, с. 264).

Скоріш за все білоруські націоналісти, як слабка сторона у цьому союзі, боялися розділити долю «бульбівців». Наслідком цього стало те, що вони позбавили себе допомоги доволі потужного союзника, чий досвід та підтримка у створенні та організації самостійницького партизанського руху на території Білорусі був би як ніколи у нагоді. Як показали подальші події, згаявши дорогоцінний час, білоруські націоналісти приступили до створення власних партизанських формувань, вже тільки після того, як Вермахт, під тиском радянських військ, покинув білоруську територію.

Ще у 1943 р. В. Родзька за допомогою Абвера, розпочав створювати диверсійні групи з-поміж членів Білоруської незалежницької партії. Основною метою цих груп була антибільшовицька боротьба. Проте білоруські націоналісти не відкидали і варіант боротьби з німцями. Останнім найбільшим епізодом з історії БНП стала підготовка антинімецького повстання наприкінці червня 1944 р.

27 червня 1943 р у Мінську проходив 2-й Всебілоруський конгрес, багато делегатів якого були членами чи прихильниками Білоруської незалежницької партії. За задумами ЦК БНП, треба було скористатися такою нагодою та спробувати захопити владу у столиці і проголосити Білоруську народну республіку. Для здійснення цього плану учасники повстання намагались стягнути до Мінська якнайбільше ввірених ним білоруських добровольчих формувань. Показово, що у заколоті мав взяти участь і партизанський загін Я. Харевського, особовий склад якого за сигналом підпільників повинен був блокувати підхід німецьких військ для придушення повстання. Однак швидкий наступ радянських військ зупинив цей план ще на рівні розробки (Касмовіч 2006, с. 203–204).

В еміграції керівництво Білоруської незалежницької партії разом з іншими представникам білоруського руху Опору після невдалої спроби налагодити зв'язки з західними союзникам, дало згоду на організацію за допомогою німців антирадянського підпільного та повстанського руху на території Білорусі.

З цією метою деякі члени БНП (наприклад, В. Радзько і І. Гелда) взяли участь у підготовці спеціальних розвідувально-диверсійних груп, що здійснювалася за підтримки Абверу. Щоб

краще зрозуміти мотиви цих людей можна привести знамениту фразу лідера Білоруської незалежницької партії Міхала Вітушки, яку він висловив наприкінці червня 1944 р. під час зустрічі з поетесою і генеральним секретарем Ради Білоруської Народної Республіки Ларисою Геніюш: «Я ненавиджу німців, я тільки білорус, але нам треба повернути свою землю для народу, і для цього потрібно використати все» (Єрш).

У липні 1944 р. при диверсійній школі Абвера у м. Дальвіц (Східна Прусія) був створений Спеціальний десантний батальйон «Дальвіц» (нім. *Landung Bataillon zur besonderen Verfügung «Dalwitz»*). «Дальвіц» комплектувався в основному із колишніх поліцейських, солдатів та офіцерів, створеної білоруськими націоналістами за допомогою німців Білоруської крайової оборони (БКО), які мали досвід бойових дій, та фізично розвинутих членів Союзу білоруської молоді і нараховував бл. 200 вояків (Валаханович 2015, с. 95).

Білоруським командиром частини був призначений майор І. Гелда. Його помічником із політичної частини, який стежив за моральним станом солдатів став майор В. Родзько. За задумами керівників Абвера, особовий склад «Дальвіца» повинен був використовуватися в тилу наступаючих радянських військ для проведення розвідувальних і диверсійних операцій. Керівництво білоруських націоналістів планувало використовувати його також у своїх цілях.

На їхню думку, всі дії батальйону після його закидання у радянський тил, мали бути націлені на організацію партизанської боротьби та збройного повстання проти комуністів в Білорусі (Касмовіч 2006, с. 207).

Керівники Абверу планували за допомогою батальйону «Дальвіц» створити і залишити в радянському тилу, «диверсійний фронт», який би простягався від Балтики до Чорного моря. Почалася підготовка особового складу та матеріально-технічної бази для реалізації цього задуму. Конспіративна мережа баз, арсеналів, бункерів та таборів на території Білорусі отримала назву «Чорний кіт». На посаду її керівника білоруський національний актив запропонував офіцера десантного батальйону «Дальвіц», майора Білоруської крайової оборони М. Вітушку (Єрш).

Згодом під цією ж назвою постала відома підпільна партизанська організація білоруських націоналістів, яка впродовж десяти років наводила жах на радянських окупантів на території післявоєнної Білорусі. Загони «Чорного кота» були відповідно розподілені в Білорусії на три групи: «Білорусь-Південь», «Білорусь-Центр» і «Білорусь-Північ». Вже восени 1944 р. особовий склад батальйону «Дальвіц» здійснив декілька успішних диверсійних операцій у тилу радянських військ. Завданням закинутих з повітря на територію Білорусі груп диверсантів крім проведення диверсій, збору та передачі розвідувальної інформації у тилу Червоної армії, також була організація національних партизанських загонів на захоплених радянськими комуністами територіях. Так, доволі успішною виявилась діяльність групи Є. Жихаря, яка у грудні 1944 р. на парашутах була десантована в районі м. Постов (Полоцька обл. Білорусь). Вже в середині 1945 р. з її допомогою був створений білоруський партизанський загін, який проіснував до середини 1950-х рр. (Романько 2008).

Проте найбільш відомою була диверсійна група члена БНП М. Вітушки, яка 17 листопада 1944 р. у кількості 27 осіб висадилась в районі Вільнюса (Литва). Парашутисти були одягнені у форму офіцерів та рядового складу БКО. Вони повинні були створити базу в Налібоцькій пущі, налагодити зв'язок з білоруським антирадянським підпіллям, встановити контакти з іншими диверсійними групами (Валаханович 2015, с. 96).

Після приходу радянських військ в Білорусь активісти Білоруської незалежницької партії намагались створити єдину підпільну систему для боротьби проти радянської влади. Проте цей задум зазнав невдачі через активну протидію органів радянської держбезпеки та арешту частини керівників БНП. Однак генерал Міхал Вітушка, який також став головою ЦК Білоруської незалежницької партії і, зумів об'єднати вцілілі підпільні структури, зосередивши таким чином у своїх руках військово-політичне керівництво національним Опором. Впродовж 1945–1946 рр. йому вдалося створити доволі потужну партизанську організацію білоруських націоналістів – Білоруську визвольну армію або «Чорний кіт» (Валаханович 2002, с. 22).

Структурно БВА була створена на основі возз'єднання Білоруської незалежницької партії і Білоруської самооборони, а також низки інших дрібних підпільних організацій. Діяла до 1955 р., але фіксувалися партизанські дії її членів і пізніше. У вересні 1945 р. в Налібоцькій пущі відбулася зустріч командирів усіх загонів «Чорного кота», у якій взяли участь близько 40 осіб, у тому числі і сам генерал Михайло Вітушка (Єрш).

Під час самих зборів було ухвалено рішення про початок загальної збройної боротьби проти комуністів, але його учасники відмовилися від проведення масштабних військових операцій,

щоб не підставляти під удар цивільне білоруське населення. Організація мала філії майже у всіх областях і містах Білорусі і складалася з регулярних партизанських загонів та членів збройного підпілля («ударників»), які цілком легально працювали в колгоспах, своїх господарствах, на підприємствах та в установах, проте час від часу брали участь у бойових операціях. На чолі «Чорного кота» стояв Головний штаб, яким командував генерал-майор Вітушка («Лось»), його заступники – Ахрем та М. Шукайлович (Романько 2008).

Найбільш відомими командирами партизанських загонів Білоруської визвольної армії були: Є. Жихар, А. Бандик, М. Шкельонок, П. Гасвич, М. Хвезько та ін. Є свідчення, що у складі БВА були не лише білоруські загони, а й литовські, латиські, німецькі та українські, які, в основному, діяли в західній, північній та центральній Білорусії, а також у Прибалтиці (Єрш 1999).

Загальна чисельність партизанської організації «Чорного кота» на думку істориків була бл. 3,5 тис. вояків та 10–15 тис. підпільників (Петров).

Вояки БВА були одягнені в уніформу Білоруської самооборони, на якій були нашиті біло-червоно-білі стрічки і нашивки з гербом «Погоня», та озброєні, як правило, зразками німецької і радянської стрілецької зброї.

Вцілому ж діяльність загонів «Чорного кота» до сих пір залишається утаємниченою через закритість архівів колишнього КДБ Білоруської РСР.

Найбільший пік активності білоруських партизан припадав на 1945–1946 р. Відомо, що партизани БВА проводили широкомасштабні диверсійні операції на залізниці, пускаючи під укіс поїзда, звільняли в'язнів з концтаборів, зривали вибори до органів радянської влади тощо. Іноді під контролем повстанців при підтримці місцевого населення на короткий термін опинялись навіть невеликі міста та села. Доволі розповсюдженою була також практика скоєння бойовиками «Чорного кота» терористичних актів проти представників радянської влади, членів комуністичної партії, співробітників НКВС та військових. Особливо у цьому напрямку відзначився загін Є. Жихаря, на рахунок якого було знищення 30 співробітників НКВС та прихильників радянської влади (Рыбак 2006, с. 132–133).

Слід зазначити, що керівництво «Чорного кота», проводило і широку пропагандистську роботу. Так центральним друкованим органом Головного штабу Білоруської визвольної армії була газета «Душі більшовіцьку гадіну!» (головний редактор М. Шукайло. Окремі загони виготовляли десятки підпільних газет, журналів, плакатів та листівок, які розповсюджувались і серед місцевого населення (Романько 2008).

Вже з перших місяців після повернення радянської влади в Білорусь Кремль розпочав збройну боротьбу з білоруським Рухом Опору. Для участі у проведенні чекістсько-військових операцій на території західних областей Білоруської РСР восени 1944 р. було виділено 19 000 осіб внутрішніх військ НКВС і організовано 5 рухомих загонів з числа працівників НКВС-НКДБ, для підтримки яких залучалась і військова авіація. За даними радянських архівів органами НКВС-НКДБ Білоруської РСР за шість місяців 1944 р. було виявлено і ліквідовано 298 антирадянських білопольських та білоруських організацій і груп. Знищено 1 259 осіб і захоплено живими 4 367 учасників. Виявлено та вилучено 2 склади зброї і 7 типографій. Була також вилучена зброя: мінометів – 159; протитанкових рушниць – 126; станкових і ручних кулеметів – 2 536; автоматів – 4 160; гвинтівків і револьверів – 42 400; гранат – 13. Протягом 1944–1945 рр. НКВС вдалося розгромити кілька партизанських загонів БВА і взяти в полон одного з провідників БНП В. Родзька, якого було розстріляно 1946 р. (Хом'юк, Чупко).

Це примусило керівництво «Чорного кота» відмовитись від проведення широкомасштабних бойових операцій та почати використовувати у своїй тактиці невеликі групи бойовиків у кількості 2–5 осіб. У 1948 р. під час проведення каральних акцій проти Борисівського загону Білоруської визвольної армії частинами НКВС-НКДБ були використані отруйні гази (Романько 2008).

На початку 1950-х рр. М. Вітушка, так і не дочекавшись початку «гарячої» війни між країнами Заходу та СРСР, почав виводити своїх людей на Захід через Польщу. Історія «Чорного кота» переходить у фінальну фазу. В Білорусі залишився лише один загін під керівництвом Євгена Жихаря, який відмовився залишати батьківщину.

Органи державної безпеки СРСР активно шукали Жихаря та залишки його загону. У січні 1955 р. він був знайдений у селянському будинку на хуторі за 7 кілометрів від Постава. Євген Жихар відмовився здатися і розпочав нерівний бій із чекістами. У результаті коли закінчилися боєприпаси, він застрелився останнім набоем (Героический бой...).

Цим боєм і завершилася історія антикомуністичного опору у Білорусі у повоєнні роки. Проте він продовжується досі у свідомості багатьох її громадян.

Історична правда про справжніх героїв партизанського руху в Білорусі поступово повертається до свідомості мільйонів громадян Республіки Білорусь, незважаючи на те, що лукашівська кліка продовжує офіційно дотримуватись сфальсифікованих ідеологічних постулатів кремлівської влади. Визнання справедливої боротьби їх героїчних предків – це справа лише часу і перемоги демократії над тоталітаризмом в їх країні, в ім'я кращої долі майбутніх поколінь білоруського народу.

Список джерел та літератури

- Белорусская Народная Грамада, 1941, [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Белорусская_Народная_Грамада_\(1941\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Белорусская_Народная_Грамада_(1941))
- Белорусское народное партизанское движение. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Белорусское_народное_партизанское_движение
- БЕНДА, В., 2020, Противоборство советских партизанских отрядов и Красной армии с польским военно-политическим подпольем на территории Западной Белоруссии в 1941–1945 гг. Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований № 2(21). 49–78.
- Білоруси в УПА. За нашу і вашу свободу, 2025, Історична правда. П'ятниця, 31 січня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2013/12/11/140386>
- Білоруський національний рух під час Другої світової війни 1939–1945 років. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://siver.com.ua/news/biloruskij_nacionalnij_rukh_pid_chas_drugoji_svitovoji_vijni_1939_1945_rokiv/2021-09-24-29298
- Борьба против оккупации в Беларуси. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archives.gov.by/home/tematicheskie-razrabotki-arhivnyh-dokumentov-i-bazy-dannyh/istoricheskie-sobytiya/velikaya-otechestvennaya-vojnabelarus/istoriya-vojni-obzor-sobytij/borba-protiv-okkupaczii-v-belarusi>
- БУЛЬБА-БОРОВЕЦЬ, Т., 2008, Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. К.: КНИГА РОДУ. 318.
- ВАЛАХАНОВИЧ, И. А., 2002, Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1951 гг. Мн.: Белорусский госуниверситет. 144.
- ВАЛАХАНОВИЧ, И., 2015, «Черный кот» и его предводители. Провал попыток создания антисоветского белорусского повстанческого движения. Беларуская думка. № 12, 94–102.
- Героический бой командира белорусских партизан Евгения Жихаря. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://charter97.org/ru/news/2017/1/11/237302/>
- Гісторыя Беларусі ў 6 т. Т. 5: Беларусь у 1917–1945 гг. Касцюк М. (рэд.). Мінск: Экаперспектыва. 613.
- ЁРШ, С. Беларуская партызанка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20210611070103/http://pdf.kamunikat.org/6320-1.pdf>
- ЁРШ, С. Камандзір беларускіх «лясных братоў» (фота друкуюцца ўпершыню). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://gazetaby.com/post/kamandzir-belaruskix-lyasnyx-bratou-fota-drukuyuczczazupershynyu/9438/>
- ЁРШ, С., 1995, Беларускі нацыянальны рэзыстанс у гады Другой сусьветнай вайны. Пагоня. № 34.
- ЁРШ, С., 1999, Чорны Кот. Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944–1956. Менск: Архіў Найноўшае Гісторыі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://slounik.org/154988.html>
- Історія Білорусі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://wikipedia.org/wiki/Історія_Білорусі
- КАСМОВІЧ, Д., 2006, За вольную і сувэрэнную Беларусь. Вільня: Gudus. 224.
- КЕНТІЙ, А., 2019, Українська повстанська армія (УПА). Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка». 628–632.
- КОНАН, У. Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі: Філасофскае абгрунтаванне беларускай ідэі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jivebelarus.net/history/faces/priest-vincent-hadleuski-philosophic-bases-of-belarusian-idea.htm>
- ЛЕОНЮК, В., 1996, Словник Берестейщини. Т. 1. Львів: Видавнича фірма «Афіша». 360.
- ЛІТВІН, А. М., 2000, Акупацыя Беларусі (1941–1944). Пытанні Супраціву і калаборацыі. Мн.: Беларускі кнігазбор. 288.

Літопис Української Повстанської Армії, 1984, Т 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Кн. 3. Спомини учасників з англ. Резюме. Редакція Євгена Штендери. Торонто: Вид-во «Літопис УПА». 309.

ЛЮЛЕЧНИК, В. Польское подполье на территории СССР. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.russian-globe.com/N97/Lulechnik.PolskoePodpolyeVSSSR.htm>

Неизвестные факты о белорусских партизанах: сражались не только за СССР. «Черные коты» действовали до пятидесятих годов. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.mk.ru/politics/2020/08/19/neizvestnye-fakty-o-belorusskikh-partizanakh-srazhalis-ne-tolko-za-sssr.html>

ОУН-УПА в Беларуси. 1939–1953 гг.: документы и материалы, 2012, Сост. В. И. Адамушко и др.; редкол.: В. И. Адамушко и др. 2-е изд. Минск: Выш. Шк. 528.

ПАТРИЛЯК, І., 2011, Олевська республіка. Енциклопедія історії України: Т. 8. Па-Прик. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка. 328–330.

ПЕТРОВ, М. Белорусские «лесные братья». Институт белоруской истории и культуры. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://inbelhist.org/belaruskie-lesnye-bratya/>

РОМАНЬКО, О., 2008, Белорусское националистическое движение Сопротивления в годы Второй мировой войны. Исторична панорама. Вип. 7. 77–91.

РУСНАЧЕНКО, А. М., 2002, Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Пульсари. 518.

РЫБАК, Н. А., 2006, Беларуская антысавецкая падполле ў заходніх абласцях БССР у пасляваенныя гады. Заходні рэгіён Беларусі вочыма гісторыкаў і краязнаўцаў: Зборнік навук. артыкулаў. Гродна. 131–135.

СЕВЕР, А. Лаврентий Берия. О чем молчало Совинформбюро. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://loveread.ec/read_book.php?id=52064&p=43

СТУЖИНСЬКА, Н. І., 2012, Білорусь бунтівна: з історії збройного антирадянського спротиву в 20-ті рр. ХХ століття. Мінськ: А. М. Вараскін. 362.

СЯМАШКА, Я., 1994, Армія Краёва на Беларусі. Мн.: Беларуская выдавецкая таварыства «Хата». 416.

ТКАЧЕНКО, С. Н., 2000, Повстанческая армия: тактика борьбы. Под общ. ред. А. Е. Тараса. Минск: Харвест; М.: АСТ. 510.

ХОМ'ЮК, Я., ЧУПКО, В. Беларускі Рэзыстанс: білоруська партизанка в часи II Світової. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.polissia.eu/2010/11/belaruski-resistans-partizanka-belarusi.html>

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3833, оп. 1, спр. 191, арк. 4.

Чёрный кот (Белоруссия). [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_кот_\(Белоруссия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_кот_(Белоруссия))

References

Belorusskaia Narodnaia Hramada [Belarusian People's Community], 1941, [Online]. Available from: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Belorusskaia_Narodnaia_Hramada_\(1941\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Belorusskaia_Narodnaia_Hramada_(1941)) [In Russian].

Belorusskoe narodnoe partizanskoe dvizhenie [Belarusian People's Partisan Movement]. [Online]. Available from: https://ru.wikipedia.org/wiki/Belorusskoe_narodnoe_partizanskoe_dvizhenie [In Russian].

BENDA, V., 2020, Protivoborstvo sovetskykh partizanskykh otriadov i Krasnoi armii s polskim voenno-politycheskim podpoiem na territorii zapadnoi Belorussii v 1941–1945 hh. [The confrontation between Soviet partisan detachments and the Red Army with the Polish military-political underground in the territory of Western Belarus in 1941–1945]. Zhurnal rossiiskikh i vostochnoevropeiskikh istoricheskikh issledovanii № 2(21). 49–78. [In Russian].

Bilorusy v UPA. Za nashu i vashu svobodu [Belarusians in the UPA. For our and your freedom], 2025, Istorychna pravda. Piatnytsia, 31 sichnia. [Online]. Available from: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2013/12/11/140386> [In Ukrainian].

Biloruskyi natsionalnyi rukh pid chas Druhoi svitovoi viiny 1939–1945 rokiv [Belarusian national movement during World War II 1939–1945]. [Online]. Available from: https://siver.com.ua/news/biloruskij_nacionalnij_rukh_pid_chas_drugoji_svitovoi_vijni_1939_1945_rokiv/2021-09-24-29298 [In Ukrainian].

Borba protiv okkupatsii v Belarusi [The fight against occupation in Belarus]. [Online]. Available from: <https://ar->

- chives.gov.by/home/tematicheskie-razrabotki-arhivnyh-dokumentov-i-bazy-dannyh/istoricheskie-sobytiya/velikaya-otechestvennaya-vojnabelarus/istoriya-vojny-obzor-sobytij/borba-protiv-okkupaczii-v-belarusi [In Russian].
- BULBA-BOROVETS, T., 2008, *Armiiia bez derzhavy. Slava i trahediia ukrainskoho povstanskoho rukhu. Spohady* [An Army Without a State. The Glory and Tragedy of the Ukrainian Insurgent Movement]. K.: KNYHA RODU. 318. [In Ukrainian].
- VALAKHANOVICH, I. A., 2002, *Antisovetskoe podpole na territorii Belarusi v 1944–1951 hh.* [Anti-Soviet underground in Belarus in 1944–1951]. Mn.: Belorusskii hosuniversitet. 144. [In Russian].
- VALAKHANOVICH, I., 2015, «Chernyi kot» y eho predvoditeli. Proval popytok sozdaniia antisovetskoho belorusskoho povstancheskoho dvizheniia [«The Black Cat» and its leaders. The failure of attempts to create an anti-Soviet Belarusian insurgent movement]. *Belaruska dumka*. № 12, 94–102. [In Russian].
- Heroicheskiei boi komandira belorusskikh partizan Evheniia Zhykharia [The heroic battle of the commander of the Belarusian partisans Evgenii Zhikhar]. [Online]. Available from: <https://charter97.org/ru/news/2017/1/11/237302/> [In Russian].
- Historiia Belarusi [History of Belarus]. u 6 t. T. 5: Belarus u 1917–1945 hh. Kastsiuk M. (red.). Minsk: Ekaperspektyva. 613. [In Belorussian].
- ERSH, S. *Belaruskaia partyzanka* [Belarusian partisan]. [Online]. Available from: <https://web.archive.org/web/20210611070103/http://pdf.kamunikat.org/6320-1.pdf> [In Belorussian].
- ERSH, S. *Kamandzir belorusskikh «liasnykh bratou» (fota drukuiutstva upershyniu)* [Commander of the Belarusian «forest brothers» (photos published for the first time)]. [Online]. Available from: <https://gazetaby.com/post/kamandzir-belaruskix-lyasnyx-bratou-fota-drukuyuczca-upershyniu/9438/> [In Belorussian].
- ERSH, S., 1995, *Belaruski natsyianalny rezystans u hady Druhoi susvetnai vainy* [Belarusian national resistance during World War II]. *Pahonia*. № 34. [In Belorussian].
- ERSH, S., 1999, *Chorny Kot. Antysavetskiia rukhi u Belarusi: 1944–1956* [Black Cat. Anti-Soviet Movements in Belarus: 1944–1956]. Minsk: Arkhiy Nainoushae Historii. [Online]. Available from: <https://slounik.org/154988.html> [In Belorussian].
- Istoriia Bilorusi [History of Belarus]. [Online]. Available from: https://wikipedia.org/wiki/Istoriia_Bilorusi [In Ukrainian].
- KASMOVICH, D., 2006, *Za volnuiu i suverennuiu Belarus* [For a free and sovereign Belarus]. Vilnia: Gudas. 224. [In Belorussian].
- KENTII, A., 2019, *Ukrainska povstanska armiiia (UPA)* [Ukrainian Insurgent Army (UPA)]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina-Ukrainci*. Kn. 2. Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka». 628–632. [In Ukrainian].
- KONAN, U. *Ksendz Vintsent Hadleuski: Filasofskae abhruntavanne belaruskai idei* [Father Vincent Godlewski: Philosophical justification of the Belarusian idea]. [Online]. Available from: <http://www.jivebelarus.net/history/faces/priest-vincent-hadleuski-philosophic-bases-of-belarusian-idea.htm> [In Belorussian].
- LEONIUK, V., 1996, *Slovnyk Beresteishchyny* [The dictionary of Berestei region]. T. 1. Lviv: Vydavnycha firma «Afisha». 360. [In Ukrainian].
- LITVIN, A. M., 2000, *Akupatsyia Belarusi (1941–1944). Pytanni Supratsivu i kalaboratsyi* [Occupation of Belarus (1941–1944). Issues of Resistance and Collaboration]. Mn.: Belaruski knihazbor. 288. [In Belorussian].
- Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii*, 1984, [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. T 5. Volyn i Polissia. Nimetska okupatsiia. Kn. 3. Spomyny uchasnykiv z anhl. Reziiume. Redaktsiia Yevhena Shtendery. Toronto: Vyd-vo «Litopys UPA». 309. [In Ukrainian].
- LIULECHNIK, V. *Polskoe podpole na territorii SSSR* [Polish underground in the USSR]. [Online]. Available from: <https://www.russian-globe.com/N97/Lulechnik.PolskoePodpolyeVSSSR.htm> [In Russian].
- Neizvestnye fakty o belorusskikh partizanakh: srazhalis ne tolko za SSSR. «Chernye koty» deistvovali do piatidesiatykh hodov [Unknown facts about Belarusian partisans: they fought not only for the USSR. The «Black Cats» were active until the fifties]. [Online]. Available from: <https://www.mk.ru/politics/2020/08/19/neizvestnye-fakty-o-belorusskikh-partizanakh-srazhalis-ne-tolko-za-sssr.html> [In Russian].
- OUN-UPA v Belarusi. 1939–1953 hh.: dokumenty y materialy [OUN-UPA in Belarus. 1939–1953: documents and materials], 2012, Sost. V. I. Adamushko i dr.; redkol.: V. I. Adamushko y dr. 2-e izd. Minsk: Vysh. shk. 528. [In Russian].
- PATRYLIAK, I., 2011, *Olevska respublika* [Olevsk Republic]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 8. Pa-Pryk. Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Naukova dumka. 328–330. [In Ukrainian].

- PETROV, M. Belarusskie «lesnye bratia». Instytut belaruskai historyi i kultury [Belarusian «forest brothers»]. [Online]. Available from: <http://inbelhist.org/belarusskie-lesnye-bratya/> [In Russian].
- ROMANKO, O., 2008, Belarusskoe natsionalisticheskoe dvizhenie Soprotivleniia v hody Vtoroi myrovoi voiny [Belarusian Nationalist Resistance Movement During World War II]. Istorychna panorama. Vyp. 7. 77–91. [In Russian].
- RUSNACHENKO, A. M., 2002, Narod zburenyi: nats.-vyzvol. rukh v Ukraini i nats. rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are agitated: the national liberation movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Pulsary. 518. [In Ukrainian].
- RYBAK, N. A., 2006, Belaruskae antysavetskae padpolle u zakhodnikh ablastsiakh BSSR u pasliavaennyia hady. Zakhodni rehien Belarusi vochyma historykau i kraiaznavtsav [The Belarusian anti-Soviet underground in the western regions of the BSSR in the post-war years. The western region of Belarus through the eyes of historians and local historians]. Zbornik navuk. artykulav. Hrodna. 131–135. [In Belorussian].
- SEVER, A. Lavrentii Beriia. O chem molchalo Sovinformbiuro [Lavrentiush Beria. What the Soviet Information Bureau was silent about]. [Online]. Available from: https://loveread.ec/read_book.php?id=52064&p=43 [In Russian].
- STUZHYNKA, N. I., 2012, Bilorus buntivna: z istorii zbroinoho antyradianskoho sprotyvu v 20-ti rr. XX stolittia [Rebellious Belarus: from the history of armed anti-Soviet resistance in the 20s of the XX century]. Minsk: A. M. Varaskin. 362. [In Ukrainian].
- SIAMASHKA, Ya., 1994, Armiiia Kraeva na Belarusi [Army Kraiova in Belarus]. Mn.: Belaruskae vydavetskae tavarystva «Khata». 416. [In Belorussian].
- TKACHENKO, S. N., 2000, Povstancheskaia armiiia: taktika borby [Rebel army: tactics of struggle]. Pod obshch. red. A. E. Tarasa. Minsk: Kharvest; M.: AST. 510. [In Russian].
- KHOMIUK, Ya., CHUPKO, V. Belaruskii Rezystans: biloruska partyzanka v chasy II Svitovoi [Belarusian Resistance: Belarusian partisans during World War II]. [Online]. Available from: <https://www.polissia.eu/2010/11/belaruskii-resistans-partizanka-belarusi.html> [In Belorussian].
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. (Dali – TsDAVO Ukrainy). F. 3833, op. 1, spr. 191, ark. 4.
- Chernyi kot (Belorussia) [Black cat (Belarus)]. [Online]. Available from: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_кот_\(Белоруссия\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_кот_(Белоруссия)) [In Russian].

Антирадянське підпілля та партизанський рух білоруських націоналістів під час та після німецько-радянської війни (1941–1945 рр.)

Стаття присвячена дослідженню діяльності антирадянського підпілля та партизанського руху білоруських націоналістів проти радянських та німецьких окупантів в роки Другої світової війни та післявоєнний період.

Зазначається, що завдяки діяльності Білоруської народної громади (БНГ) та Білоруської незалежницької партії (БНП) були створені партизанські організації білоруських націоналістів – Білоруський народний партизанський рух (БНПР) та Білоруська визвольна армія (БВА), які відіграли помітну роль в білоруському Русі Опору. Впродовж означеного періоду на території Білорусі, крім загонів радянських партизанів, активно діяли інші, некомуністичні за ідеологію збройні формування: польського націоналістичного партизанського руху, головним представником якого була Армія Крайова (АК) – підпільна військова організація, що знаходилась під загальним керівництвом польського еміграційного уряду в Лондоні; українського націоналістичного партизанського руху, представником якого спочатку була Українська повстанська армія «Поліська Січ» (УПА-ПС) та Українська народна революційна армія (УНРА) отамана Тараса Бульби-Борозця, до складу якої входили прихильники відновлення Української Народної Республіки 1917–1921 рр., а з середини 1943 р. – Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА) С. Бандери; білоруського націоналістичного партизанського руху, представниками якого були різні антикомуністичні організації прихильників незалежності Білорусі, які під час війни носили узагальнюючу назву Білоруський народний партизанський рух (так звана «партизанка»), а після закінчення окупації – Білоруська визвольна армія.

У висновках автори наголошують, що історична правда про справжніх героїв партизанського руху в Білорусі поступово повертається до свідомості мільйонів громадян Республіки Білорусь, незважаючи на те, що лукашенківська кліка продовжує офіційно дотримуватись сфальсифікованих ідеологічних постулатів кремлівської влади. Визнання справедливої боротьби їх героїчних предків – це справа лише часу і перемоги демократії над тоталітаризмом в їх країні, в ім'я кращої долі майбутніх поколінь білоруського народу.

Ключові слова: німецько-радянська війна 1941–1945 рр., антирадянське підпілля, Білорусь, «партизанка», Білоруська визвольна армія, «Чорний кіт».

Yurii Kaliberda, Candidate of Historical Sciences, Lecturer, Technological College of the Dnipro State Agrarian and Economic University.

Юрій Каліберда, кандидат історичних наук, викладач ВСП «Технологічний фаховий коледж Дніпровського державного аграрно-економічного університету».

ORCID ID: <https://orcid.org/0009000611141898>

Valerii Kapeliushnyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Chair of the Department of Ethnology and Local Lore, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Валерій Капелюшний, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3552-3675>

Viktor Pylypenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ethnology and Local Lore, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Віктор Пилипенко, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4397-9039>

Received: 01.09.2025

Advance Access Published: October, 2025